

u Dubrovnik uvezu strano vino moraju platiti octavam pro gabella« (79), što je utjecalo i na povećanje zakupa carine. Budući da je 1349. zakup gabelle vini iznosio 4600, a 1350 g. 5200 perpera (MR II, 81, 109), autorica smatra da je »na ovoliko povećanje svakako uticala i odluka dubrovačke opštine od 24. februara 1350, da se za strano vino koje se prodaje in Ragusio et in districtu ad spinam, plaća carina u iznosu od jedne petine« (79—80), odnosno da je carina na vinum forense *povećana* od 1/8 na 1/5 vrijednosti vina.

Autorica je donijela takav zaključak zbog toga što nije uzela u obzir razliku između carine na uvoz vinum forense i daće na maloprodaju tog vina. Prema odluci Velikog vijeća od 19. IX 1349, daća na vinum forense iznosila je »quartum ipsi comuni« i »octauum pro gabella« (MR II, 80). Uvoz vina bio je, dakle, opterećen *dvostrukom daćom*: uvoznom carinom od 1/4, koja je pripadala komuni, i maloprodajnom daćom od 1/8, koja se plaćala zakupniku gabelle vini. Ali, odlukom Velikog vijeća od 21. I 1350. — što autorica nije primijetila, pa je zbog toga i došla do zaključka o povećanju »carine za strano vino na jednu petinu« (80) — određeno je da se na uvoz stranog vina plaća općini jedna petina (»comuni quintum«), umjesto jedne četvrtine, a pored toga i uobičajena doana (»doanam consuetam«), u stvari gabella od 1/8 (MR II, 94). Prema tome — carina na vinum forense nije povećana od 1/8 na 1/5, nego je *smanjena* od 1/4 na 1/5, a gabella je ostala ista. Drugim riječima, umjesto dvostruke daće na vinum forense od $1/4 + 1/8$ (1349) utvrđena je nova, smanjena dvostruka daća od $1/5 + 1/8$ (1350). Dakako, gabella od 1/8 na prodaju vinum forense utjecala je na povećanje zakupa gabelle vini, dok je općina, s druge strane, dala 24. II 1350. u zakup pobiranje daće od 1/5, koja je njoj pripadala, i to za 3600 perpera (MR II, 97).

Ove napomene uz dubrovački sustav daća na vino u XIV st. ne umanjuju vrijednost prikazane rasprave i njezine rezultate u cjelini, osobito o kretanju cijene vinu i o uvozu vinum forense u Dubrovnik. Autorica je dosad u više rasprava posvjedočila ozbiljnost pristupa istraživanju gospodarske prošlosti Dubrovnika u XIV st. (u prošlom svesku HZ-a objelodanjen je njezin vrlo instruktivan rad: Prilog proučavanju mera za vino u Dubrovniku u XIV veku, HZ XIX—XX, 1966—67, 419—27), pa bi bilo korisno da autorica obradi na taj način i XV stoljeće dubrovačke ekonomike, jer su takve analitičke rasprave najpouzdaniji način za stvaranje sinteze o gospodarskom razvitku Dalmacije u srednjem vijeku.

Tomislav Raukar

M. M. FREJDENBERG, TORGOVLJA DALMATINSKOG GORODA
V XIII—XIV VV., sovjetskoe slavianovedenie 2, Moskva 1967, 24—37.

Već petnaestak godina skupina sovjetskih povjesničara sustavno proučava gospodarski i društveni razvitak srednjovjekovne Hrvatske i Dalmacije. Obiljem radova ističe se među njima M. M. Frejdenberg koji je težište postavio na studij gospodarsko-društvene problematike dalmatinskih gradova u srednjem vijeku. Njegov posljednji rad, tiskan u Moskvi 1967, odnosi se na trgovinu dalmatinskih gradova u XIII i XIV stoljeću. Važnost je rada u tome što je to prvi pokušaj uopće da se u posebnoj raspravi sintetizira dosadašnje znanje o dalmatinskoj trgovini u tom razdoblju. Na taj način sovjetski povjesničari, iako ograničeni nekim objektivnim teškoćama, ispunjavaju prazninu koju je ostavila hrvatska historiografija, a to je proučavanje gospodarsko-društvenog razvitka dalmatinskih gradova. U našoj historiografiji je studij tih problema gotovo potpuno zapostavljen, pa zbog toga valja rado vima sovjetskih povjesničara pristupiti s dužnom pažnjom. U osvrtu na najnoviji rad M. M. Frejdenberga dodat ću nekoliko napomena, izraziti neslaganje s ponekim rješenjem, ali to ne umanjuje važnost te rasprave za daljnji studij gospodarskog

razvitka dalmatinskih gradova. Tkogod ubuduće pristupi studiju dalmatinske trgovine u srednjem vijeku, morat će poći od te rasprave.

Trgovina dalmatinskih gradova u srednjem vijeku nije posve neistraženo područje. Mnogo podataka o razvitku trgovine ima u monografijama o pojedinim dalmatinskim gradovima i u drugim raspravama,¹ ali je u F-ovoj raspravi po prvi put dan cjelovit pogled na trgovinu dalmatinskih gradova u tom razdoblju. Autor ističe ove zadatke svog rada: ispitivanje i utvrđivanje izvoza i uvoza pojedinih vrsta robe, opsega trgovačkog prometa i obilježja trgovine (lokalna ili međunarodna). Osim toga, ističe potrebu da se utvrdi stupanj ovisnosti trgovačkog prometa o lokalnoj proizvodnji i njegove veze s odnosom između patricijata i puka. Autor usredotočuje svoja istraživanja na četiri grada: Zadar, Šibenik, Trogir i Split, smatrajući ih s pravom najvažnijim trgovačkim središtima,² ali mi se čini da bi rad bio cjelovitiji da je obratio pažnju i na Korčulu i Hvar, o kojima imamo vrlo dobre monografije V. Foretića i G. Novaka.³ Autor uzima jedino mogući kronološki opseg: od sredine XIII st., od pojave prvih sačuvanih svezaka notarskih imbrevijatura (Trogir), do početka XV st., »kogda s prehodom dalmatinskih gorodov pod vlast' Venecii ih trgovlja terjaet samostojateljnyj harakter« (25). Dalmatinske gradove promatra u prvom redu kao izvozne luke za unutrašnje dijelove Balkanskog poluotoka i konstatira da oni »postepenno skladyvalis' v krupnye centry tranzitnoj trgovli« (24). Ta konstatacija usmjerila je na stanovit način autorovo istraživanje, pa on nije uvijek računao i s lokalnom podlogom gradske trgovine (stoka), dakle s odnosom tranzitne trgovine i izvoza domaće robe. Govoreći o trgovačkom značenju dalmatinskih gradova autor smatra da »uže s IX v. možno s uverenost'ju govorit o nih kak o trgovyh centrah« (24), ali je pri tom ipak nužno istaknuti da je to samo logična pretpostavka koju ne možemo potkrijepiti izvorima.

Autor veliku pažnju obraća sistemu funkcioniranja tržišta (opseg prometa u jednom danu, vrsta i količina robe, intenzitet njihova pojavljivanja na tržištu itd.) i upozorava na veoma vrijedan, sasvim zanemaren, izvor: »Estratti da uno libro di conti dell'appaltatore del dazio del commercio e della zueca«, koji je Giuseppe Praga objelodanio kao dodatak svojoj raspravi: »Testi volgari spatatini del trecento«.⁴ Rezultati, do kojih je F. došao analizom tog izvora, veoma su zanimljivi. On utvrđuje da su na splitskom tržištu najčešći proizvodi bili koža, vino i tkanine, a zatim

¹ Navodim samo neke najvažnije radove: G. Novak, Split u svjetskom prometu, Split 1923; isti, Povijest Splita I, Split 1957; isti, Autonomija dalmatinskih gradova i njihov unutrašnji razvitak od XII st. do pada pod Veneciju, Historija naroda Jugoslavije I, Zagreb 1953, 729–39; M. Mirković, O ekonomskim odnosima u Trogiru u XIII st., HZ IV/1951, 21–54. I talijanska historiografija obratila je stanovitu pažnju trgovini dalmatinskih gradova: G. Sabalich, La Dalmazia nei commerci della Serenissima, Zadar 1907 (rad nije dovoljno kritičan, ali ipak može korisno poslužiti ponekim podatkom); L. Calvi, La Dalmazia nel commercio dell'Adriatico fino al periodo moderno, La Rivista Dalmatica VII i VIII, Zadar 1923–5 (rad se više odnosi na mletačko razdoblje). Usp. i popis literature u F-vu nav. dj., 25, bilj. 1.

² Frejdenberg, n. dj., 25, bilj. 5.

³ V. Foretić, Otok Korčula u srednjem vijeku do g. 1420, Zagreb 1940; G. Novak, Hvar, Beograd 1924.

⁴ Atti e memorie della Società dalmata di storia patria II, Zadar 1927, 79–84. Koliko mi je poznato, F. je prvi obratio pažnju na taj izvorni tekst. On s pravom upozorava na njegovu važnost, ali ipak valja uzeti u obzir da Praga nije edirao čitav tekst, već da su to samo »estratti«, dakle izvodi iz veće cjeline. U svesku od 44 folija ispisana su samo 32, a Praga je objelodanio otprilike tek jednu četvrtinu teksta! Veoma bi bilo zanimljivo kad bismo poznavali čitav tekst (čuva se u Histo-rijskom arhivu u Zadru), jer bismo tek tada mogli precizno utvrditi opseg uvoza i izvoza robe sa splitskog tržišta, količinu pojedinih vrsta robe itd.

vosak i sir.⁵ Koža, vino, vosak i sir predmeti su izvoza iz Splita, dok su se tkanine uvozile. To su samo oni predmeti na koje se plaćao commercium. U »Estratti« veoma se rijetko pojavljuju stoka i meso, što F. tačno objašnjava tako da se »prodaja skota oblagalas' pošlinoj na osoboj tamožne« (27), tj. da se na promet stokom i mesom plaćala posebna daća (datum becharie). »Estratti« omogućavaju utvrđivanje pravaca trgovine pojedinim vrstama robe. F. smatra da proizvodi na splitskom tržištu potječu, »kak pravilo, iz vnutrenjih rajonov strany« (27). Taj zaključak osniva na činjenici da se radi o izvozu poljoprivrednih proizvoda i da se među imenima prodavača ne spominju domaći obrtnici, nego samo trgovci, a da su samo jednom »v knige nazvany imena treh sapožnikov [...] prodajušćih kože sobstvennoj obrabotki« (27). Znatne količine voska, sira i koža doista upućuju na uvoz iz zaleđa na splitsko tržište, pa F. s pravom ističe da je Split u sredini XIV st. bio »emkim rynkom s oživlennym tovaroborotom i ustojčivym sprosom na tovary vnutrennego balkanskogo proizvodstva« (28). Split je, prema autoru, bio u sredini XIV st. u prvom redu središte tranzitne trgovine. Taj zaključak je tačan, ali valja uzeti u obzir da su se na splitskom tržištu prodavali i izvozili i lokalni proizvodi, osobito vino, dijelom koža, možda dijelom i sir. U svakom slučaju moramo biti oprezni pri procjenjivanju odnosa između prometa domaće i tranzitne robe. Na žalost, »Estratti« veoma rijetko spominju mjesto u koje se roba izvozi ili odakle je uvezena. U dva maha se vidi da se vosak prodaje »a ser Ciriaco d Anchona«, a jednom »a Vani da Firmo«, dakle u susjednu Ankonitansku Marku.

Autor zatim raspravlja o četiri najvažnija predmeta srednjovjekovne dalmatinske trgovine: o žitu, stoci, vinu i tkaninama (isključuje trgovinu solju).

S pravom ističe da »Dalmacija nikogda ne mogla prokormit' sebja sobstvennym zernom« (28). Jedan od najtežih problema dalmatinskih gradova u srednjem vijeku bila je stalna oskudica žita, najvažnijeg prehrambenog proizvoda. Zbog toga je veoma zanimljivo nastojanje autora da utvrdi pravce žitne trgovine u XIII i XIV st., tokove kojima je žito pritjecalo u dalmatinske gradove i bez kojih grad nije mogao opstojati. Autor ističe da »v Zadar hleb vvozili glavnym obrazom iz Apulii« (28), a da je splitska komuna slala poslanike da nabave žito »v sosednie strany, glavnym obrazom v Apuliju i Vizantiju ('Romaniju)« (28). Svi dalmatinski gradovi, od Kotora do Raba, nabavljali su žito u Apuliji, odnosno u anžuvinskim posjedima u južnoj Italiji, pa je najvažniji pravac žitne trgovine u XIII i XIV st. tekao iz apulijskih luka prema dalmatinskoj obali. To je razumljivo, jer je Apulija bila veoma bogata žitom. U apulijskim lukama (Manfredonia, Barletta, Bari) kupovali su žito i mletački i firentinski trgovci, a također i Dubrovačka republika.⁷ Dalmatinski gradovi nabavljali su žito, osim u Apuliji, još i u Abruzzima i, osobito, u Ankonitanskoj Marki (Ancona, Fermo).⁸

F. je prvi upozorio na veze Splita s Bizantom u XIV stoljeću. Naime, odavno je bio poznat zaključak splitskog Velikog vijeća od 10. X 1352. da se pošalje sindik

⁵ F. konstatira da se u 10 zapisa (»sdelok«) pojavljuje »obščim objemom 3 tys. galet ili 600 gl.« (26), ali mi se čini da je izračunati broj od 3000 galeta prevelik. Tačan rezultat bio bi vrlo važan, jer bismo dobili precizne podatke o količini vina, izvezenog iz Splita u toku jedne godine i barem neke elemente za utvrđivanje odnosa između izvoza domaćeg vina i njegove potrošnje u gradu i distriktu. Osim toga, ti podaci mogli bi baciti stanovito svjetlo na uvjete pod kojima je bio dopušten uvoz vina u Split.

⁶ Praga, Estratti..., 80, 82.

⁷ O Apuliji kao žitnom tržištu usp. G. Luzzatto, *Ekonomika povijest Italije* I, Zagreb 1960, 196.

⁸ Za Abruzzo v. T. Smičiklas, *Codex diplomaticus VIII*, 527; za Marke: *Bullettino di archeologia e storia dalmata XXXIII/1910*, 173; *XV/1892*, 88; *XVIII/1895*, 14—5.

komune »versus Romaniam bassam« da kupi žito.⁹ G. Novak prevodi »Romania bassa« kao Donja Romanja, pokrajina u Italiji,¹⁰ ali nakon Krekićevih istraživanja o vezama Dubrovnika s Levantom jasno je da naziv »Romania bassa« označava Grčku, ili općenitije: Romania je naziv za bizantske posjede na Balkanskom poluotoku.¹¹ Postoji još jedan podatak o vezi Splita s Romanijom: 23. VI 1353. odlučeno je u Velikom vijeću da radi nabavke žita jedan od sindika komune »vadat ad partes Romanie et alter vadat in Marchiam vel Apuliam«.¹² F. je s pravom zaključio da »Romania« označava Bizant, ali mi se ne čini opravdanim njegov zaključak da je splitska komuna slala sindike po žito »glavnym obrazom v Apuliju i Vizantiju« (28), jer on time pridaje jednaku važnost žitnoj trgovini Splita s Apulijom kao i s Bizantom. Na vezu Splita s Bizantom odnose se samo dva podatka i, prema dosad poznatim izvorima, nemamo oslonac za pretpostavku o redovitijem nabavljanju žita u Bizantu, kao što je to bio slučaj s Dubrovnikom, dok je, nasuprot tome, žitna trgovina između apulijskih i dalmatinskih luka u anžuvinskom razdoblju bila veoma redovita.

Autor ističe da u izvorima nema podataka »o vvoze hleba iz susednej Bosnii ('Slavonii')« (28, bilj. 22), o čemu govori splitski statut.¹³ U literaturi se termin »Sclauonia« splitskog statuta najčešće prevodi s Hrvatska, dok autor smatra da se taj naziv odnosi na Bosnu. Mislim da je tačnije mišljenje A. Cvitanića koji ističe »da se pod 'Sclauonia' razumijeva uopće zaleđe splitske komune naseljeno isključivo Slavenima.«¹⁴ Prema tome, u splitskom statutu nije riječ samo o Bosni, nego i o neposrednom splitskom zaleđu, srednjovjekovnoj Hrvatskoj. Najzad, sasvim je razumljivo da su dalmatinske komune nabavljale žito svugdje gdje su ga mogle naći. Tako 17. III 1354. splitsko Veliko vijeće donosi zaključak da ser Franciscus Damiani ide u Senj (a Segna) da za komunu nabavi žita.¹⁵ Uz glavne pravce žitne trgovine postojali su i mnogi sporedni. Zbog toga i ranije prevođenje naziva Romania s Romagna nije bez temelja. Ono se zasnivalo na činjenici da je i talijanska pokrajina Romagna bila važno žitorodno područje,¹⁶ pa s mnogo vjerojatnosti možemo pretpostaviti, bez obzira na dva ranije spomenuta podatka koja se ne odnose na Romagnu nego na Bizant, da su dalmatinski gradovi dobavljali žito i iz Romagne.¹⁷

Prema tome, dva glavna područja, u kojima su dalmatinski gradovi nabavljali žito bili su: susjedna talijanska obala (Apulija, Abruzzi, Ankonitanska Marka) i

⁹ G. Alacevich, *Il Regimento del Nobiluomo Marco Bembo da Venezia*, *Bullettino XXXII/1910*, 157. Alacevich, na žalost, ne donosi originalni latinski tekst, nego talijanski regest. Fragmente originalnog teksta iz *Liber Consiliorum Spalati* v. M. Brandt, *Wyclifova hereza i socijalni pokreti u Splitu krajem XIV. st.*, Zagreb 1955, 211.

¹⁰ G. Novak, *Povijest Splita I*, 444–5.

¹¹ B. Krekić, *Dubrovnik i Levant (1280–1460)*, Beograd 1956, 13.

¹² Alacevich, n. dj., 173.

¹³ J. Hanel, *Statuta et leges civitatis Spalati*, MHJSM 2, Zagreb 1878: Knjiga V, glava 39, *De emptoribus bladi in Sclauonia*, 204.

¹⁴ A. Cvitanić, *Pravno uređenje splitske komune po statutu iz 1312. godine*, Split 1964, 249, bilj. 802.

¹⁵ Alacevich, n. dj., *Bullettino XXXIV/1911*, 98.

¹⁶ Luzzatto, n. dj., 195–6.

¹⁷ Dubrovačka republika šalje 16. VI 1374. Miltina Priboevića u Ankonitansku Marku da kupi žita za 3000 dukata, a ako ne bi mogao nabaviti žito u Anconi, kaže se u vladinu uputstvu, »tu debi andare ad Aremino et alo signore de Ravenna«, dakle u Romagnu, s istim ciljem (J. Tađić, *Pisma i uputstva Dubrovačke republike I*, Beograd 1935, 287). Iscrpnije istraživnje arhivske građe iz XIV st., kao i studij trgovačkih veza dalmatinskih gradova sa susjednom talijanskom obalom Jadrana (o tome nemamo nikakve monografije!), sigurno bi potvrdili i trgovačke veze Dalmacije s Romagnom.

zaleđe (Hrvatska, Bosna); žitnoj trgovini s bizantskim područjem ne bismo mogli dati veće značenje.

Želio bih upozoriti na još nešto. F. s pravom konstatira da je dokaz za nestašicu žita u Splitu »byla reguljarnost' zakupok zerna na vnešnih rynkah« (29), ali taj tačan zaključak potkrijepljuje podatkom koji se ne odnosi na splitsku trgovinu žitom. Ističe, naime, da »v konce XIII-načale XIV v. knjaz'ja Splita Šubići polučajut ot neapolitanskoga korolja razrešenje vyvozit' iz Apulii« (29, bilj. 24) određene količine žita i citira podatak iz Šmičiklasova Codexa VII, 203—4. Međutim, u tom se pismu od 28. V 1295. kaže da se dopušta poslanicima bana Pavla izvesti iz Apulije »mille salmas frumenti deferendas ad partes Sclauonie pro munitione castrorum suorum«. Dopuštenje se, dakle, odnosi na bana Pavla Bribirskog i nemamo oslonac za povezivanje tog izvoza žita sa Splitom. Splitski knez nije tada bio Pavao Bribirski nego njegov brat Mladen, a izvorni tekst izričito govori o više utvrđenih Pavlovih gradova (»pro munitione castrorum suorum«). Prema tome, ban Pavao, koji je tada vladao većim dijelom Hrvatske, najvjerojatnije uvozi žito iz Apulije u utvrđene gradove (castra) na području Hrvatske za vlastite potrebe, a ne u dalmatinske gradove.

F. smatra da žitna politika dalmatinskih gradova »možet pokazat'sja neskoljko protivorečivoj« i navodi primjer Splita, gdje s jedne strane »dejstvuet postojannyj zapret na vyvoz hleba«, pa se određuju nagradni iznosi za uvoz žita u grad, ali se s druge strane »v otdel'nye gody vvidu izobilija hleba v gorode (abbondanza di grani) razrešaetsja svobodno ego vyvozit'« (29). Objašnjavajući to autor smatra da je bilo korisnije uvoziti strano žito, a domaće prodavati na dalmatinskom tržištu.¹⁸ Mislim da to objašnjenje nije najbolje argumentirano, iako je izvan dvojbe da neke odluke splitske komune o trgovini žitom imaju protuslovno obilježje. Autor, naime, svoje objašnjenje osniva na jednom podatku G. Alacevicha o dopuštenju izvoza žita iz Splita zbog njegova obilja. Međutim, Alacevich ne donosi originalni latinski tekst zaključka splitskog Velikog vijeća, nego samo regest na talijanskom,¹⁹ a taj mi se regest ne čini pouzdanim. Na žalost, nije mi pristupačan cjelovit latinski tekst, pa ga ne mogu usporediti s talijanskim regestom. U nekim odlukama splitske komune možda bismo mogli nazrijeti spekulativne razloge. Tako splitsko Veliko vijeće donosi 11. V 1359. odluku da svatko može izvesti iz Splita ječam, ako ga kupi od komune uz cijenu od 7 groša po staru, a 2. VII 1359. određuje nagradu od pola groša po svakom staru uvezena ječma (i ovo prema Alacevichu!).²⁰ Teško je nešto određeni je reći o razlozima tih odluka, jer podataka o izvozu žita ima premalo, pa tako i autorovo objašnjenje ostaje zasad pretpostavka.²¹ Sigurno je samo to da se žito, usprkos statutarnim zabranama i otežavanju izvoza (u Splitu je za izvoz žita bilo potrebno dopuštenje komunalnih organa), ipak izvozilo iz dalmatinskih gradova. Nema podataka o količini izvezena žita, ali po svemu se čini da je izvoz žita bio neznatan.²² Žito, dakle, možemo označiti kao tipičan uvozni predmet srednjo-

¹⁸ Frejdenberg, n. dj., 29.

¹⁹ G. Alacevich, Il Regimento di Ser Gentile Podestà di Spalato, *Bullettino XV/1892*, 43: »Essendovi abbondanza di grani se ne permette (favor. 42, contr. 1) l'esportazione«.

²⁰ G. Alacevich, Estratto dal Libro »Consiliorum« della Comunità di Spalato, *Bullettino XVII/1894*, 74, 112.

²¹ F. je prvi upozorio na protuslovne odluke splitske komune o žitnoj trgovini, dok autori, koji su prije njega pisali o razvitku Splita u srednjem vijeku, nisu obratili pažnju na njih, pa i to svjedoči o ozbiljnosti F-ova pristupa gospodarskoj problematici.

²² Govoreći o izvozu žita iz dalmatinskih gradova F. ističe da »venecianskie dokumenty upominajut o vyvoze hleba v 1226 g. iz Zadara, (29, bilj. 28), ali u tom dokumentu (Listine I, 42) nije riječ o izvozu žita iz Zadra, nego se određuje da svaki onaj koji doveze žito u Veneciju »ab Ancona supra et ab altera ripa a Jadra supra«

vjekovne dalmatinske trgovine. Gradski statuti ostaju jedini pouzdan temelj i iz njih je očito da su gradske komune bile životno zainteresirane za uvoz žita i da su nastojale onemogućiti njegov izvoz. To je konstanta u žitnoj politici dalmatinskih gradova u srednjem vijeku.

F. ističe da je u Zadru bio na snazi »staryj zapret na vyvoz hleba« (28) i navodi primjer biskupa Demetriusa de Matapharis koji se 1352. morao braniti od optužbi zadarskog kneza, jer je s Oliba prevezao žito na Pag,²³ i to bez obzira što su se, prema autoru, »vvozom hleba v Zadare zanimalis' v osnovnom častnye lica, a ne kommunalnnye vlasti, kak eto bylo v Splitu, gde uslovija hleboj trgovli tščateljno reglamentirovalis' zakonodateljnym putem« (28). Zadarski statut doista ne sadrži takve odredbe o komunalnoj brizi nad kupnjom žita kao, na primjer, splitski ili trogirski, ali je važna upravo činjenica da je zadarska komuna vodila nadzor nad prometom žita, iako su, kako F. konstatira, žito dovozili u Zadar pretežno privatne osobe. Osim toga, da su sačuvani zapisnici Vijeća zadarske komune iz XIV st., imali bismo sigurno više dokaza i za direktnu ulogu komune pri nabavljanju žita. Ovako o tome govore samo neki sačuvani podaci: 4. XI 1384. »Leonardus quondam Nocij de Florentia«, kao opunomoćenik »ser Anthonij quondam domini Nicolai de Ancona«, potvrđuje da je primio 154 dukata »a ser Damiano de Nassis, ser Micha de Pechiaro et ser Andrea de Cesamis, nobilibus ciuibus Jadre, pro comune Jadre, super munitione bladi ipsius ciuitatis, officialibus specialiter deputatis, pro integra et completa solutione totius grani, per ipsos officiales empti a supradicto ser Antonio.«²⁴ Prema tome, i zadarska komuna je nabavljala žito, kao i ostale dalmatinske komune, pa sve upućuje na zaključak da je žitna politika svih dalmatinskih gradova imala ista obilježja.

Dok je žito bilo najvažniji predmet uvoza u dalmatinske gradove, dotle su stoka i stočni proizvodi bili najvažniji predmet izvoza. F. ističe da su do druge polovice XIV st. »skot, mjaso i koži byli osnovnymi tovarami, kotorye Horvatija i Bosnija v krupnyh masštabah vyvozili čerez dalmatinskie porty« (30), a da je i u drugoj polovici tog stoljeća izvoz stoke bio redovit. Osnovni pravac stočne trgovine bio je obrnut glavnom toku žitne trgovine. Dok se žito najviše dovozilo sa susjedne talijanske obale u dalmatinske gradove, dotle »osnovnaja massa skota napravljaetsja v Italiju« (30). Pri analizi stočne trgovine osobito je važno pitanje: kakav je odnos između tranzitne trgovine stokom iz zaleđa i izvoza domaće stoke s područja distrikata dalmatinskih gradova. Autor postavlja težište na tranzitnu trgovinu stokom i donekle zanemaruje to pitanje koje je važno za utvrđivanje gospodarskih temelja u razvitku dalmatinskih gradova. Svakako je tačan zaključak autora o pretežno tranzitnom obilježju stočne trgovine dalmatinskih gradova, ali je već M. Mirković s pravom upozorio na veliku gospodarsku važnost stoke u Trogiru u drugoj polovici

dobiva od mletačke komune 12 denara za star žita. Ancona i Zadar su ovdje samo geografske tačke koje određuju dijelove jadranske obale, odnosno jedan dio jadranskog bazena ili širi teritorij iz kojega se žito uvozi u Veneciju.

²³ Frejdenberg, n. dj., 28, bilj. 19; usp. Smičiklas, n. dj., XII, 129–30.

²⁴ Historijski arhiv u Zadru, Spisi zadarskih notara, Articutus de Riugnano, B. I, F. I, fol. 136vo–137ro. Dokument je zanimljiv iz još jednog razloga. Predstavnici zadarske komune kupili su od ser Anthonia de Ancona ukupno 998 modija žita »ad rationem ducatorum auri quatuor pro singulo modio ad mensuram Romanie«. Iznos od 154 dukata je, prema tome, samo dio svote koju je zadarska komuna dugovala ser Anthoniju. Zanimljivo je da zadarska komuna kupuje žito od ankonitanskog trgovca i to u modijima koji se računaju »ad mensuram Romanie«. Ako ovdje Romania označava Bizant, onda bi to bio podatak za pravac žitne trgovine: Bizant—Ancona—Zadar, ili izravno Bizant—Zadar, ali možda je Romania ovdje ipak Romagna? U imbrevijaturama istog notara spominje se »Martinus filacanapus de Romania, habitator Jadre« koji duuguje ser Colanu de Fanfogna 104 dukata »ex causa mercati trium milliarium canapi« (fol. 155vo–156ro).

XIII stoljeća.²⁵ To vrijedi i za ostale dalmatinske gradove. Kolikogod krševit dalmatinski teren nije bio prikladan za gajenje znatnijih količina žitarica, toliko je omogućavao pašu velikom broju grla stoke. Na području zadarskog distrikta, osobito na mnogobrojnim, pretežno krševitim, zadarskim otocima, bilo je veoma mnogo stoke sitnog zuba (ovce, koze), a »ovce su kapital, koji se svake godine skoro udvostručuje«.²⁶ Stoka je, uz vinogradarstvo, bila temelj gospodarstva dalmatinskih gradova u srednjem vijeku, možda čak i najvažniji gospodarski element. Razvitak stočarstva u dalmatinskim gradovima nije još ispitan, pa je zaključivanje otežano, ali pri razmatranju stočne trgovine moramo uzeti u obzir činjenicu da se iz dalmatinskih gradova nije izvozila samo stoka iz zaleđa, nego i domaća stoka.

F. dodiruje još jedan aspekt stočne trgovine: odnos između izvoza stoke i stočnih prerađevina. Ističe da ne valja smatrati »što skot prohodil čerez dalmatinskij rynok v nepererabotannom vide« (30) i upozorava na notarke spise XIII st. iz Trogira koji svjedoče o znatnom izvozu kože.²⁷ Doista, ima veoma mnogo podataka o trgovini kožom i o izvozu kože i u XIV i u XV st., pa i to dokazuje izuzetnu važnost stočarstva za gospodarstvo dalmatinskih gradova. Promet kožom usko je povezan s pitanjem o obilježju stočne trgovine. Autor ističe da je kožarski obrt bio »čast'ju obširnogo proizvodstva, vyrosšego v Dalmacii za sčet massovogo pritoka skota iz vnutrennih oblastej — iz Bosnii, Horvatii, Dalmatinskogo Zagor'ja« (31). Autor, dakle, smatra da je podloga kožarskog obrta bila uvezena stoka, ali i ovdje moramo uzeti u obzir velike količine stoke s područja samih gradova.

Trgovina vinom (uvoz-izvoz), po svojem opsegu, znatno je zaostajala za žitnom i stočnom trgovinom, iako je vinogradarstvo bilo veoma razvijeno, pa zbog toga gradski statuti zabranjuju uvoz stranog vina (vinum forense). Međutim, strano vino ipak se uvozilo u dalmatinske gradove, pa F. ističe da »razrešenje na privoz vina stanovitsja važnym sredstvom gorodskoj politici v otnošenijah s okrestnymi feodalami« (31), upozoravajući na primjere omiškog kneza, Ivana Nelipčića i kliškog kneza, kojima splitska komuna dopušta da uvezu do 50 tinarija (omiški knez, 1357), 12 bačava (Ivan Nelipčić, 1359), odnosno 4 bačve vina (kliški knez, 1359) u Split.²⁸ Autor smatra da je i gradsko zakonodavstvo o vinu bilo protuslovno: »esli statuty zapreščajut inozemcam privozit' vina v gorod, to dopolnenija k nim ('reformacii') razrešajut delat' eto« (31), dodajući u bilješki: »Toljko ne v gorod, a v otdel'nye punkty gorodskoj territorii« (31, bilj. 43), odnosno u Splitu na otok Šoltu i Čiovo, a u Šibeniku u Skradin.^{28a} Međutim, takva formulacija nije dovoljno precizna, jer bi to značilo da reformacije protivrječe odlukama statuta, što nije tačno. Drugim riječima, nijedna reformacija ne dopušta uvoz stranog vina u grad, a upravo to je najbitnije u gradskom zakonodavstvu o vinu.^{28b} Odredba splitskog statuta (Lib. IV, 112), koju F. citira i kojom se zabranjuje da stranac »uinum ducat, uel cum uino ciuitatem appropinquare debeat, nisi in insula Solte, Bracie et Boę«, nije dovoljno

²⁵ Mirković, n. dj., 26—7.

²⁶ Na istom mjestu.

²⁷ Frejdenberg, n. dj., 31, bilj. 35, ističe da »M. Mirković ošibalsja, polagaja, što net ni odnogo fakta podobnogo vyvoza« kože (Mirković, n. dj., 25), ali tu se radi o nesporazumu, jer se Mirkovićeva konstatacija da nema podataka o izvozu ne odnosi na kožu, nego na proizvode kožušarskog obrta (kožusi), u okviru razmatranja problema o izvozu proizvoda trogirskog zanatstva.

²⁸ Frejdenberg, n. dj., 31, bilj. 42.

^{28a} Splitski statut, Lib. IV, cap. 112, De uino forensium non conducendo ad ciuitatem (Hanel, n. dj., 184).

^{28b} Splitski statut dosljedno i potpuno suprotstavlja građanina (civis) strancu (forensis), jer ne samo da zabranjuje uvoz vina podrijetlom izvan gradskog distrikta, nego i na području distrikta razlikuje vinograde građana od vinograda stranaca, dopuštajući uvoz vina u grad samo iz vinograda »ciuium non extraneorum« (Lib. IV, cap. 112).

jasna — teško je reći zbog čega statut izuzima od zabrane uvoza vina otočni dio splitskog distrikta i otok Brač — ali ona istodobno potvrđuje temeljno načelo statuta dalmatinskih gradova, tj. zabranu uvoza vina u grad.

Autor, međutim, nastojeći da nađe objašnjenje nedosljednosti u politici splitske komune prema uvozu stranog vina, smatra da ona upućuje na zaključak »što vino-torgovlja, v otlīčie ot trgovli mjasom, ne poljzovalas' osobym pokroviteljstvom gorodskih vlastej« (31—2). Autor to objašnjava »različnym socialnym statusom dalmatinskih skotovladeljcev i vinogradarej: skotom v Dalmacii vladel gorodskoj patriciat, a sobstvennikami i arendatorami vinogradnikov javljalis' gorožane i krest'janstvo gorodskoj okrugī (districtuales)« (32), pa je zbog toga gradski patricijat i dopuštao uvoz stranog vina. Moram priznati da je F-ovo objašnjenje dopadljivo, ali se ono ipak ne može primiti, jer ne možemo svaki gospodarski fenomen objasniti klasnim antagonizmom.

Autor je pojednostavnio gospodarske odnose i vlasničku strukturu u vinogradarstvu da bi dobio podlogu za tezu o gospodarskoj nezainteresiranosti patricijata za trgovinu vinom. Tačno je da su težaci (građani, distriktualci) bili zakupnici vinograda i većim dijelom vlasnici vinove loze, te da im je pripadao veći dio vina (dvije trećine, tri četvrtine), ali je zato patricijat bio najznatniji posjednik vinograda. Težačko vino je sasvim sigurno sudjelovalo u trgovini vinom, ali je teško reći kakav je bio količinski odnos između tog vina i vina koje je patricijat dovozio na tržište. Međutim, za pitanje o značenju trgovine vinom za pučane, odnosno patricijat, važno je nešto drugo: koncentracija vinograda u rukama patricijata bila je izrazita, dok težačke koncentracije vlasništva nad vinovom lozom nije moglo biti. Zadarske patricijske obitelji, na primjer, posjedovale su najčešće velike površine vinograda ili zemljišta koje će tek dati težacima »ad pastinandum«, dok težak nije mogao uzeti znatnije površine vinograda u obrađivanje (prosječna količina vinograda koju težak uzima »ad pastinandum« je između 1 i 3 gonjaja, rjeđe više od 3 gonjaja). Prema tome, bez obzira na to što je veći dio proizvodnje vina pripadao težačkom sloju, ipak je i patricijat bio važan činilac u trgovini vinom, jer je dio vina koji mu je pripadao bio koncentriran na manji broj krupnijih vlasnika.

Slijedeći svoju tezu autor nastoji da poveže vinogradarstvo isključivo uz pučane, kao eksploatirani stalež, pa ističe da »dalmatinskie statuty ne skryvajut togo, što v zaščite so storony kommun nuždalsja prežde vsego melkij vinogradar'« (32). Moram reći da se takva konstrukcija ne može potkrijepiti izvornom građom. Autor, doduše, citira jednu glavu Bračkog statuta (Reformacije, knjiga I, glava 47, O prodavanju vina), ali tu nije uopće riječ o zaštiti sitnog vinogradara. Početak te glave glasi: »U interesu siromašnih osoba odlučeno je da nitko ne može i da se ne usudi prodavati vino (uz cijenu od) preko 11 solida²⁹ i on je sasvim jasan: ne štite se interesi ni vlasnika, ni obrađivača vinograda, već se nastoji zaštititi siromašnog potrošača od previsokih cijena vina. Najzad, da autorova teza o nezainteresiranosti patricijata za proizvodnju i prodaju vina nije u skladu s izvorima, najbolje pokazuje pritužba zadarske komune kralju Ludoviku od 2. IV 1366, u kojoj se ističe da Baldassar de Sorba i njegovi službenici, oslanjajući se na »quasdam litteras regias«, namjeravaju »introducere in civitate Jadre certam bonam quantitatem vini forensis contra ordines, reformationes, statuta precisa et consuetudinem antiquissimam civitatis Jadre«, što ne bi značilo drugo »quam suam civitatem Jadre quasi totaliter desolare, quoniam ex redditibus et introitibus vini nobiles et populares Jadre vivunt«.³⁰ Izvorna građa potvrđuje da je tačna konstatacija zadarske komune o povezanosti interesa patricijata i pučana za vinogradarstvo. Uvoz vina pogađao je interese i patricijata i pučana, kako u Zadru, tako i u ostalim dalmatinskim gradovima. Kad je splitska

²⁹ A. Cvitančić, Srednjovjekovni statut bračke komune iz godine 1305, Su-petar 1968, 162.

³⁰ Smičiklas, n. dj., XIII, 519—21.

komuna ipak dopuštala uvoz vina, postojali su za to određeni razlozi koje nikako ne možemo svesti na klasni antagonizam između patricijata i pučana. Jedan od razloga bio je politički odnos prema okolnim feudalcima, kao što upozorava i F., a svakako su djelovali i fiskalni razlozi. U splitskom Velikom vijeću potestat iznosi 14. V 1358. prijedlog da se dopusti uvoz vina obrazlažući to potrebom »ut habundantia vini habeatur in ciuitate Spaleti et ad hoc, ut denarii ueniant in comuni«, dakle da bi u Splitu bilo obilato vina i da bi komuna dobila novaca, pa je odlučeno da se vino može uvoziti u Split uz uvoznu carinu od 1 groša po galeti vina.³¹ Težište je bez dvojbe na drugom, financijskom aspektu obrazloženja. God. 1369. Jacobus Gaberutij de Richaneto uvozi u Split veliku količinu od 40 vegeta vina (oko 170 hektolitara) »de licentia dicti generalis consilij« i za to plaća uvoznu carinu od 40 dukata.³² Budući da su, na primjer, cjelokupni prihodi splitske komune 1345—6. iznosili svega nešto više od petnaest tisuća libara,³³ očigledno su uvozne carine za vino bile važna stavka komunalnih prihoda.

Ipak, mnogi problemi u vezi s trgovinom vinom ostaju otvoreni. Autor ne raspravlja iscrpnije o izvozu dalmatinskog vina, o tranzitnoj trgovini vinom, nego donosi samo nekoliko podataka o izvozu vina, pa su i dalje ostali nerasvijetljeni glavni izvozno-uvozni pravci trgovine vinom. Zanimljivo je upozorenje autora da »vino v Bosniju v boljših količestvah dostavljalos' čerez Neretvu« (32, bilj. 49). U citiranom podatku³⁴ se po svoj prilici radi o tranzitnoj trgovini vinom preko Splita za Neretvu (vino prodaje Johannes de Pesauero). Prema V. Foretiću, »korčulansko se vino dosta izvozilo u Drijevo (!) na Neretvi, a odatle valjda dalje u Bosnu«. ³⁵ Teško je na temelju sačuvane, a pogotovu objelodanjene, građe nešto određenije kazati o odnosu između uvozne, tranzitne i izvozne trgovine vinom. Mislim da je autor s pravom zaključio »čto značiteljnaja čast' vina ne vyvozilas' v sosednie strany, a potrebljajas' na mestnom rynke« (32).

Autor raspravlja i o trgovini tkaninama u dalmatinskim gradovima u XIII i XIV stoljeću. Ističe da su dalmatinski gradovi finije tkanine uvozili iz Italije, te da već od posljednje trećine XIII st. »sukno i fustajna stanovjatsja odnim iz samyh rasprostranennyh predmetov obmena v tovarooborote Trogira i Zadra« (32), odakle su se te tkanine dalje izvozile u zaleđe. Smatra da se »značiteljnaja čast' privozimyh iz Italii tkanej dolžna byla potrebljat'sja v samih gorodah« (32), na što, prema autoru, upućuje znatan broj krojača u dalmatinskim gradovima. Budući da je u Zadru, konstatira on, bilo osobito mnogo krojača i trgovaca tkaninama, više nego u drugim gradovima, to je uvoz talijanskih tkanina pretežno tekao »v severnuju čast' Dalmatinskoj Horvatii«. (33) Nasuprot tome, autor upozorava da »uže s konca XIII v. Split ne stoljko vvozit, skoljko vyvozit šerstjanye tkani« (33), koje su se izrađivale u unutrašnjem području Balkanskog poluotoka. Autor, dakle, smatra da su dva temeljna pravca trgovine tkaninama bila: uvoz talijanskih tkanina u Zadar i Šibenik i izvoz balkanskih tkanina, najčešće kroz Split, u zapadnu Evropu.

Među predmete uvoza autor svrstava i opeku i crijep, koji su se »postojanno vvozili so storony, glavnym obrazom iz Venecii« (33—4).

Autor ne raspravlja o trgovini solju, ali ipak ističe da je sol bila »edinstvennym produktom dalmatinskogo proizvodstva, vyšedšim ne toljko na adriatičeskij, no i na evropejskij rynok« (34).

Autor na kraju donosi, kao prilog raspravi, tabelu cijena najvažnije robe (žito, kruh, stoka, meso, koža, vino, ulje, voće, sol, vapno) u dalmatinskim gradovima u

³¹ Smičiklas, n. dj. XII, 663—4.

³² V. Rismondo, Pomorski Split druge polovice XIV st. Notarske imbreviature, Split 1954, 49.

³³ Novak, Povijest Splita I, 463.

³⁴ Rismondo, n. dj. 51.

³⁵ Foretić, n. dj., 288.

XIII i XIV stoljeću. U toj vrlo instruktivnoj tabeli potkralo se nekoliko pogrešaka koje bih najradije pripisao tiskarskim propustima.

Dodao bih na kraju još nekoliko napomena. F-ova rasprava, pisana vrlo sažetim stilom, rezultat je ozbiljnog pristupa gospodarskoj problematiki. Autor je raspravu opskrbio brojnim bilješkama, nastojeći da svoje izlaganje potkrijepi brojčanim podacima izvorne građe, ali neka pitanja ostala su i dalje otvorena. Autor je konstatacijom da je dalmatinska trgovina u srednjem vijeku imala pretežno tranzitno obilježje umanjio značenje njezinih lokalnih izvora, pa utvrđivanje odnosa između tranzitne trgovine i izvoza proizvoda dalmatinskih gradova u srednjem vijeku ostaje i dalje zadatak istraživanja. Autor se, osim toga, ne obazire na ovisnost gospodarskog o političkom razvitku, iako, na primjer, gospodarski razvitak Zadra u XIV st. pruža jasan primjer snažne ovisnosti o političkim uvjetima. Nakon neuspjele pobune Zadra protiv Venecije 1345—6., mletačka vlada postavlja (1347) znatna ograničenja zadarskoj trgovini (v. Ljubić, *Listine* III, 1—3), koja tek nakon 1358, u anžuvinskom razdoblju, dostiže pun procvat. Upravo zbog toga što je zanemario političke uvjete gospodarskog razvitka, autor nije upozorio na polet trgovine dalmatinskih gradova u drugoj polovici XIV st., pa je na taj način trgovina dalmatinskih gradova u XIV st. ostala nedovoljno objašnjena.

Pristupajući radovima sovjetskih medievalista moramo, ipak, voditi računa o objektivnim teškoćama u kojima oni nastaju. Sovjetski povjesničari ograničeni su u svojim istraživanjima samo na tiskanu izvornu građu, jer ne mogu da dođu na studij u naše arhive, pa neke pogreške i u F-ovoj raspravi proizlaze upravo iz te činjenice. Na žalost, izvorna građa za XIV st. samo je manjim dijelom objelodanjena, pa su i zaključci, stvoreni na temelju takve građe, ponekad nepotpuni. F. ozbiljno pristupa pojedinim pitanjima, ali njegovo nastojanje da različite probleme objasni dubljim razlozima povijesnih zbivanja nije uvijek uspješno. Često je uzrok tome fragmentarnost izvornih podataka, pa mislim da je mnogo bolje da neke probleme označimo otvorenima, u najmanju ruku dok ne budemo raspolagali s više izvornih podataka, nego da stvaramo zaključke koji nisu do kraja potkrijepljeni. Sažeto rečeno: fragmentarnost izvorne građe upućuje nas na oprez u zaključivanju. Najzad, potrebno je istaći da, zbog neshvatljive i nepromišljene izdavačke politike odgovornih institucija koje su gotovo potpuno zanemarile ediranje izvorne građe, u prvom redu sačuvanih svezaka notarskih imbrevijatura, fragmentarnost izvorne građe nije problem samo sovjetskih, nego i hrvatskih medievalista.

Tomislav Raukar

Dr. DOMINIK MANDIĆ, *RASPRAVE IZ STARE HRVATSKE POVIJESTI*, Hrvatski povijesni institut, Rim 1963.

Gornju zbirku 24 rasprava i priloga čine dvije skupine: preštampane (br. I, II, VII, IX, XI, XII, XVII, XX, XXI, XXII i XXIII) i još neobjavljene (III, IV, V, VI, VIII, X, XIII, XIV, XV, XVI, XIX i XXIV).

Već sam pogled na sadržaj preštampanih rasprava i priloga pokazuje da se autor prvobitno bavio dosta uskom problematikom koja je bila gotovo isključivo vezana uz crkvenu povijest antičke Dalmacije ili Hrvatske do XII stoljeća. Tu činjenicu valja istaći zbog toga što će nas zanimati kako autor prilazi nekim specijalnim pitanjima iz hrvatske povijesti kad to prvi put čini poslije svih iskustava domaće i strane historiografije. Naročito takvima o kojima ni današnja historiografija nije još posve na čistu.

Dobrog poznavaoa stare hrvatske povijesti u doba Trpimirovića neobično iznenađuju zvučni nasloni nekih rasprava koji na prvi pogled zbunjuju. Čitajući ih historičar bi trebao da sebi predbacuje kako nije radeći na razdoblju najstarije hrvatske povijesti uzeo u obzir »Gesta regum Chroatorum« i »Zapisnike povelja i anala hr-

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XXI—XXII

1968—69

Redakcioni odbor

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB